

શ્રી મહર્ષિ અરવિંદ ધોષનું જીવન: એક અભ્યાસ

કામળિયા સંજયકુમાર

બાલુભાઈ

જન્મ:-

શ્રી અરવિંદ ધોષનો જન્મ 15 ઓગસ્ટ 1872નાં રોજ કોલકતા ખાતે થયો હતો. તે વખતે આ વિસ્તાર બ્રિટિશ ઈન્ડિયામાં આવતો હતો. તેઓ જાણીતા સ્વાતંત્ર્ય સેનાની અને અધ્યાત્મ ગુરુ હતા. તેમના પિતાનું નામ કૃષ્ણધન ધોષ હતું. તેમની માતાનું નામ સ્વર્ણલતા દેવી હતું. તેમના પિતા રંગપુર અને ખુલના ખાતે સર્જન તરીકે વ્યવસાય કરતા હતા. ઉપરાંત બ્રહ્મો સમાજનાં સભ્ય હતા.

તેમની માતા સ્વર્ણલતા દેવીના પિતા શ્રી રાજનારાયણ બોઝ સમાજમાં અગ્રણી વ્યક્તિ હતા. અરવિંદોના જન્મ માટે તેણીને કલકત્તાના વધુ આરોગ્યપ્રદ વાતાવરણમાં મોકલવામાં આવી હતી. અરવિંદોને બે મોટા ભાઈ બેનયભૂષણ અને મનમોહન હતા, એક નાની બહેન સરોજિની અને એક નાનો ભાઈ બરીન્દ્ર કુમાર.

અભ્યાસ:-

યુવાન અરવિંદનો ઉછેર અંગ્રેજી બોલતા થયો હતો, પરંતુ નોકરો સાથે વાતચીત કરવા માટે તેઓ હિન્દુસ્તાનીનો ઉપયોગ કરતા હતા. તેમનો પરિવાર બંગાળી હોવા છતાં, તેમના પિતા બ્રિટિશ સંસ્કૃતિને શ્રેષ્ઠ માનતા હતા. તેને અને તેના બે ભાઈ-બહેનોને દાર્જિલિંગની અંગ્રેજી બોલતી લોરેટો હાઉસ બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા, તેઓની ભાષા કૌશલ્ય સુધારવા માટે.

Must Read :

તેમના પિતા કૃષ્ણધન ધોષ ઈચ્છતા હતા કે તેમના પુત્રો ભારતીય સિવિલ સર્વિસ (ICS)માં દાખલ થાય, જે લગભગ 1000 લોકોનો સમાવેશ કરતી ભદ્ર સંસ્થા છે. આ માટે તેઓ ઈંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ કરે તે જરૂરી હતું. તેથી જ ઈ. સ. 1879માં આખો પરિવાર ઈંગ્લેન્ડ જતો રહ્યો. ત્રણેય ભાઈઓને માન્યેસ્ટરમાં રેવરેન્ડ ડબલ્યુ.એચ. ડ્રવેટની તાલીમ હેઠળ મૂકવામાં આવ્યા. ડ્રવેટ કોંગ્રીગેશનલ ચર્ચના મંત્રી હતા, જેમને કૃષ્ણધન ધોષ રંગપુર ખાતેના તેમના બ્રિટિશ મિત્રો થકી ઓળખતા હતા. છોકરાઓને ડ્રવેટ અને તેની પત્ની દ્વારા લેટિન શીખવવામાં આવ્યું હતું.

સારી અંગ્રેજી શાળાઓમાં પ્રવેશ માટે આ એક પૂર્વશરત હતી અને બે વર્ષ પછી, ઈ. સ. 1881માં, બે ભાઈ-બહેનો માન્યેસ્ટર ગ્રામર સ્કૂલમાં દાખલ થયા. અરવિંદ ધોષને નોંધણી માટે ખૂબ જ યુવાન ગણવામાં આવતા હતા, અને તેમણે ડ્રવેટ સાથે તેમનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો, ઇતિહાસ, લેટિન, ફ્રેન્ચ, ભૂગોળ અને અંકગણિત શીખ્યા. જોકે ડ્રવેટને ધર્મ ન શીખવવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ છોકરાઓ અનિવાર્યપણે ખ્રિસ્તી ઉપદેશો અને ઘટનાઓથી સંપર્કમાં આવ્યા હતા, જેનાથી અરવિંદ કંટાળી ગયા હતા અને કેટલીકવાર તેને ભગાડતા હતા.

તેમનો તેમના પિતા સાથે બહુ ઓછો સંપર્ક હતો, જેમણે તેમના પુત્રોને ઈંગ્લેન્ડમાં હતા ત્યારે માત્ર થોડા જ પત્રો લખ્યા હતા, પરંતુ ત્યાં જે સંદેશાવ્યવહાર હતો તે દર્શાવે છે કે તેઓ ભારતમાં અંગ્રેજોને તેમના કરતા ઓછા વહાલા બની રહ્યા હતા. એક પ્રસંગનું વર્ણન કરતા અરવિંદ તેમને બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદી સરકાર “હાર્ટલેસ” તરીકે ઓળખે છે

બરોડામાં નોકરી:-

અરવિંદને ICS માં કોઈ રસ નહોતો અને તે સેવા માટે ગેરલાયક ઠરાવવા હેતુપૂર્વક ઘોડેસવારી પ્રાયોગિક પરીક્ષામાં મોડા પહોંચ્યા. આ સમયે બરોડાના મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજા ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. અરવિંદે તેના માટે બરોડા રાજ્ય સેવામાં સ્થાન મેળવ્યું અને તેના માટે રાજકુમારને મળવાની વ્યવસ્થા કરી. તેઓ ઈંગ્લેન્ડ છોડીને ભારત ફેબ્રુઆરી 1893માં પહોંચ્યા. ભારતમાં, કૃષ્ણધન ઘોષ, જેઓ તેમના પુત્રને પ્રાપ્ત કરવાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા, તેમને બોમ્બેનાં તેમના એજન્ટો દ્વારા ખોટી માહિતી આપવામાં આવી હતી કે અરવિંદ જે વહાણ પર મુસાફરી કરી રહ્યા હતા તે પોર્ટુગલના દરિયાકાંઠે ડૂબી ગયું છે. આ સમાચાર સાંભળીને તેમના પિતાને આઘાત લાગ્યો અને તેમનું અવસાન થયું.

ઈ. સ. 1893માં અરવિંદ ઘોષ બરોડા ખાતે રાજ્ય સેવામાં જોડાયા. પ્રથમ સર્વેક્ષણ અને સમાધાન વિભાગમાં કામ કર્યું, બાદમાં મહેસૂલ વિભાગમાં અને પછી સચિવાલયમાં સ્થળાંતર કર્યું, અને ગાયકવાડના મહારાજા માટે વ્યાકરણ શીખવવા અને ભાષણો લખવામાં મદદ કરવા જેવા ઘણા પરચુરણ કામ ઈ. સ. 1897 સુધી કર્યાં. ઈ. સ. 1897માં બરોડામાં તેમના કામ દરમિયાન, તેમણે બરોડા કોલેજ (હાલની મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટી ઓફ બરોડા)માં પાર્ટ-ટાઈમ ફેન્ય શિક્ષક તરીકે કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. બાદમાં તેમને વાઈસ-પ્રિન્સિપાલના પદ પર બઢતી આપવામાં આવી હતી. બરોડા ખાતે તેમણે સંસ્કૃત અને બંગાળીનો સ્વ-અભ્યાસ કર્યો.

રાજકારણમાં પ્રવેશ:-

બરોડામાં તેમના રોકાણ દરમિયાન, તેમણે ઈન્દુ પ્રકાશ સામયિકના ઘણા લેખોમાં યોગદાન આપ્યું હતું અને બરોડા કોલેજ બોર્ડના અધ્યક્ષ તરીકે બોલ્યા હતા. તેમણે બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદી શાસન સામે ભારતીય સ્વતંત્રતા ચળવળના રાજકારણમાં સક્રિય રસ લેવાનું શરૂ કર્યું, પડદા પાછળ કામ કર્યું કારણ કે બરોડા રાજ્યના વહીવટમાં તેમની સ્થિતિએ તેમને સ્પષ્ટ રાજકીય પ્રવૃત્તિથી પ્રતિબંધિત કર્યા હતા. બંગાળ અને મધ્યપ્રદેશના પ્રતિકાર જૂથો સાથે જોડાયા. શ્રી અરવિંદ ઘોષે [લોકમાન્ય તિલક](#) અને સિસ્ટર નિવેદિતા સાથે સંપર્ક સ્થાપિત કર્યો.

રાજકારણમાં સક્રિયતા:-

તેમણે દાદાભાઈ નવરોજીની આગેવાની હેઠળની ઈ. સ. 1906ની કોંગ્રેસની બેઠકમાં હાજરી આપી હતી અને “સ્વરાજ, સ્વદેશ, બહિષ્કાર અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ”ના ચારગણા ઉદ્દેશ્યોની રચનામાં કાઉન્સિલર તરીકે ભાગ લીધો હતો. ઈ. સ. 1907માં કોંગ્રેસના સુરત અધિવેશનમાં જ્યાં મધ્યસ્થીઓ અને ઉગ્રવાદીઓનો મોટો કાર્યક્રમ હતો, જેમાં તેમણે બાલ ગંગાધર તિલક સાથે ઉગ્રવાદીઓની સાથે આગેવાની લીધી. આ સત્ર પછી કોંગ્રેસનું વિભાજન થયું. ઈ. સ. 1907 – 1908માં શ્રી અરવિંદ ઘોષે રાષ્ટ્રવાદી ઉદ્દેશ્યને સમર્થન આપવા, ભાષણો આપવા અને જૂથો સાથે મીટિંગ કરવા માટે પુણે, બોમ્બે અને બરોડાનો વ્યાપક પ્રવાસ કર્યો. આલીપોર બોમ્બ કેસના સંબંધમાં મે 1908માં તેમની ફરી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી.

જેલ પરિસરમાં મુખ્ય ફરિયાદી સાક્ષી નરેન ગોસ્વામીની હત્યા બાદ, આગામી ટ્રાયલમાં તેને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા, જેના કારણે તેમની સામેનો કેસ તૂટી ગયો હતો. ત્યારપછી તેમને એક વર્ષ અલગ-અલગ જેલવાસ બાદ મુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. જેલમાંથી બહાર આવ્યા પછી તેણે અંગ્રેજીમાં ‘કર્મયોગિન’ અને બંગાળીમાં ‘ધર્મ’ નામનાં બે નવા પ્રકાશનો શરૂ કર્યા. તેમણે આધ્યાત્મિક બાબતોમાં

તેમના ધ્યાનના રૂપાંતરનો સંકેત આપતા, ઉત્તરપાર ભાષણ પણ આપ્યું. તેમના નવા સામયિકોમાં તેમના લખાણોને કારણે તેમની સામે બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદી સરકારનું દમન ચાલુ રહ્યું અને એપ્રિલ 1910માં તેઓ પોંડિચેરી ગયા, જ્યાં બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદી ગુપ્ત પોલીસ તેમની પ્રવૃત્તિઓ પર નજર રાખતી હતી.

Must Read :

જુલાઈ 1905માં ભારતના વાઈસરોય લોર્ડ કર્ઝને બંગાળનું વિભાજન કર્યું. આનાથી બ્રિટિશરો સામે લોકોમાં રોષ ફાટી નીકળ્યો, જે નાગરિક અશાંતિ તરફ દોરી ગયો અને ક્રાંતિકારીઓના જૂથો દ્વારા રાષ્ટ્રવાદી ગુંબેશ શરૂ થઈ જેમાં શ્રી અરવિંદ પણ સામેલ હતા. ઈ. સ. 1908માં ખુદીરામ બોઝ અને પ્રફુલ્લ ચાકીએ મેજિસ્ટ્રેટ કિંગ્સફોર્ડની હત્યા કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, જે રાષ્ટ્રવાદીઓ સામે ખાસ કરીને ગંભીર સજાઓ આપવા માટે જાણીતા ન્યાયાધીશ હતા.

જો કે, તેમના ઘોડાની ગાડી પર ફેંકવામાં આવેલો બોમ્બ તેનું લક્ષ્ય ચૂકી ગયો અને તેના બદલે બીજી ગાડીમાં ઉતર્યો અને બે બ્રિટિશ મહિલાઓ, બેરિસ્ટર પ્રિંગલ કેનેડીની પત્ની અને પુત્રીની હત્યા કરી. હુમલાના આયોજન અને દેખરેખના આરોપસર શ્રી અરવિંદની પણ ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને આલીપોર જેલમાં એકાંત કારાવાસમાં કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. આલીપોર બોમ્બ કેસની સુનાવણી એક વર્ષ સુધી ચાલી હતી, પરંતુ આખરે 6 મે 1909નાં રોજ તેમને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. તેમના બચાવ પક્ષના વકીલ ચિત્તરંજન દાસ હતા.

આધ્યાત્મ તરફ પ્રયાણ:-

શ્રી અરવિંદ ઘોષે કહ્યું કે, “આલીપોર જેલમાં વિવેકાનંદ દ્વારા તેમની મુલાકાત કરવામાં આવી હતી. એ હકીકત છે કે જેલમાં એક પખવાડિયા સુધી મારા એકાંતમાં ધ્યાન દરમિયાન વિવેકાનંદ મારી સાથે બોલતા હોય તેવો અવાજ હું સતત સાંભળતો હતો અને તેમની હાજરીનો અહેસાસ થતો હતો.” તેમની આત્મકથનાત્મક નોંધોમાં શ્રી અરવિંદે જણાવ્યું હતું કે જ્યારે તેઓ પ્રથમ વખત ભારત પાછા આવ્યા ત્યારે તેમને શાંતિની વિશાળ લાગણી અનુભવી હતી. તે આ સમજાવી શક્યા નહીં અને સમયાંતરે આવા વિવિધ અનુભવો કરતા રહ્યા.

તે સમયે તે યોગ વિશે કંઈ જાણતા ન હતા અને બ્રહ્માનંદના શિષ્ય એવા મિત્ર ગંગાનાથ પાસેથી તેણે શીખેલા કેટલાક નિયમો સિવાય શિક્ષક વિના તેનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો. ઈ. સ. 1907માં, બારીને અરવિંદ ઘોષનો પરિચય મહારાષ્ટ્રીયન યોગી વિષ્ણુ ભાસ્કર લેલે સાથે કરાવ્યો. તેઓ યોગી પાસેથી મળેલા માર્ગદર્શનથી પ્રભાવિત થયા હતા, જેમણે તેમને આંતરિક માર્ગદર્શક પર આધાર રાખવાની સૂચના આપી હતી અને કહ્યું હતું કે કોઈપણ પ્રકારના બાહ્ય ગુરુ કે માર્ગદર્શનની જરૂર નથી.

ઈ. સ. 1910માં અરવિંદ ઘોષે તમામ રાજકીય પ્રવૃત્તિઓમાંથી પોતાની જાતને પાછી ખેંચી લીધી અને ચંદનનગરમાં મોતીલાલ રોયના ઘરે છુપાઈ ગયા, જ્યારે બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદી સરકાર તેમના પર પ્રકાશિત થયેલા ‘ટુ માય કન્ડ્રીમેન’ નામના હસ્તલિખિત લેખના આધારે રાજદ્રોહનો કેસ ચલાવવાનો પ્રયાસ કરી રહી હતી. અરવિંદે પોલીસને ખુલ્લી કાર્યવાહી કરવા માટે દાવપેચ ચલાવી અને 4 એપ્રિલ 1910ના રોજ વોરંટ જારી કરવામાં આવ્યું, પરંતુ વોરંટનો અમલ થઈ શક્યો નહીં કારણ કે તે તારીખે તે પોંડિચેરી પહોંચ્યો હતો, જે તે સમયે ફ્રેન્ચ કોલોની હતી. અરવિંદ ઘોષ સામેનું વોરંટ પાછું ખેંચી લેવામાં આવ્યું હતું.

આશ્રમ:-

પોંડિચેરીમાં શ્રી અરવિંદ ઘોષે પોતાને તેમના આધ્યાત્મિક અને દાર્શનિક કાર્યો માટે સમર્પિત કર્યા. ઈ. સ. 1910 થી ઈ. સ. 1950 સુધી તેઓ ત્યાં જ રહ્યા. ઈ. સ. 1914 માં ચાર વર્ષના એકાંત યોગ પછી, તેમણે ‘આર્ય’ નામનું માસિક ફિલોસોફિકલ મેગેઝિન શરૂ કર્યું. ઈ. સ. 1921માં આનું પ્રકાશન બંધ થઈ ગયું. ઘણા વર્ષો પછી તેમણે પુસ્તક સ્વરૂપે પ્રકાશિત થાય તે પહેલાં આમાંની કેટલીક કૃતિઓમાં સુધારો કર્યો.

આ પ્રકાશનમાંથી મેળવેલી કેટલીક પુસ્તક શ્રેણીઓ હતી ધ લાઈફ ડિવાઈન, ધ સિન્થેસીસ ઓફ યોગ, એસેસ ઓન ધ ગીતા, ધ સિક્રેટ ઓફ ધ વેદ, હિમ્સ ટુ ધ મિસ્ટિક ફાયર, ધ ઉપનિષદ, ભારતમાં પુનઃજીવન, યુદ્ધ અને સ્વ-નિર્ધારણ, ધ હ્યુમન સાયકલ, ધ આઈડીયલ ઓફ હ્યુમન યુનિટી અને ધ ફ્યુચર પોએટ્રી વગેરે આ મેગેઝિનમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવી હતી. પોંડિચેરીમાં તેમના રોકાણની શરૂઆતમાં થોડા અનુયાયીઓ હતા, પરંતુ સમય જતાં તેમની સંખ્યામાં વધારો થયો. પરિણામે ઈ. સ. 1926માં શ્રી અરવિંદે આશ્રમની રચના થઈ. ઈ. સ. 1926થી તેમણે પોતાની જાતને શ્રી અરવિંદે તરીકે ઓળખાવવાનું શરૂ કર્યું, શ્રીનો સામાન્ય રીતે સન્માન તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

નોબેલ પુરસ્કાર માટે પસંદગી:-

15 ઓગસ્ટ 1947ના રોજ શ્રી અરવિંદ ઘોષે ભારતના ભાગલાનો સખત વિરોધ કર્યો હતો અને કહ્યું હતું કે, “તેમને આશા છે કે રાષ્ટ્ર કાયમ માટે સ્થાયી થયેલ હકીકતને સ્વીકારશે નહીં, અથવા કામચલાઉ લાભ કરતાં વધુ કંઈપણ તરીકે સ્વીકારશે નહીં.” ઈ. સ. 1943માં સાહિત્યના નોબેલ પુરસ્કાર માટે અને ઈ. સ. 1950માં શાંતિના નોબેલ પુરસ્કાર માટે એમ બે વાર તેમને નોબેલ પુરસ્કાર માટે નામાંકિત કરવામાં આવ્યા હતા.

મૃત્યુ:-

શ્રી અરવિંદેનું 5 ડિસેમ્બર 1950ના રોજ અવસાન થયું. લગભગ 60,000 લોકો તેમના શરીરને શાંતિથી આરામ કરતા જોવા માટે હાજર રહ્યા હતા. ભારતના વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુ અને રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્ર પ્રસાદે યોગિક ફિલસૂફી અને સ્વતંત્રતા ચળવળમાં તેમના યોગદાન માટે તેમની પ્રશંસા કરી હતી. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય અખબારોએ તેમના મૃત્યુની સ્મૃતિમાં ઉજવણી કરી હતી.

તેમના અનુયાયીઓ:-

નલિની કાન્તા ગુપ્તા (1889-1983):-

શ્રી અરવિંદેના વરિષ્ઠ શિષ્યોમાંના એક હતા, અને તેમણે શ્રી અરવિંદે અને “ધ મધર”ના શિક્ષણના આધારે ફિલસૂફી, રહસ્યવાદ અને આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિ પર વિસ્તૃત રીતે લખ્યું હતું.

નિરોદબરન (1903-2006):-

એડિનબર્ગમાંથી તબીબી ડિગ્રી મેળવનાર ડૉક્ટર, શ્રી અરવિંદે સાથેનો તેમનો લાંબો અને વિશાળ પત્રવ્યવહાર અવિભાજ્ય યોગના ઘણા પાસાઓ અને વાર્તાલાપનો ચુસ્ત રેકૉર્ડ અસંખ્ય વિષયો પર શ્રી અરવિંદેના વિચારને બહાર લાવે છે.

એમ.પી. પંડિત (1918-1993):-

“ધ મધર” અને આશ્રમના સચિવ, તેમના વિપુલ લખાણો અને પ્રવચનો યોગ, વેદ, તંત્ર, શ્રી અરબિંદોના મહાકાવ્ય “સાવિત્રી” અને અન્યને આવરી લે છે.

શ્રી ચિન્મય (1931-2007):-

ઈ. સ. 1944માં આશ્રમમાં જોડાયા હતા. પાછળથી તેમણે શ્રી અરબિંદોના જીવન વિશે નાટક – શ્રી અરબિંદો: ડીસેન્ટ ઓફ ધ બ્લુ – અને એક પુસ્તક, અનંત: શ્રી અરબિંદો લખ્યું હતું. એક લેખક, સંગીતકાર, કલાકાર અને રમતવીર, તેઓ આંતરિક શાંતિ અને વિશ્વ સંવાદિતા (જેમ કે કોન્સર્ટ, ધ્યાન અને રેસ)ની થીમ પર જાહેર કાર્યક્રમો યોજવા માટે જાણીતા હતા.

પવિત્રા (1894-1969):-

તેમના પ્રારંભિક શિષ્યોમાંના એક હતા. પેરિસમાં ફિલિપ બાર્બિયર સેન્ટ-હિલેર તરીકે જન્મેલા. પવિત્રાએ ઈ. સ. 1925 અને ઈ. સ. 1926માં તેમની સાથેની વાતચીતના કેટલાક ખૂબ જ રસપ્રદ સંસ્મરણો છોડી દીધા હતા, જે સંવાદો avec પવિત્રા તરીકે પ્રકાશિત થયા હતા.

દિલીપકુમાર રોય (1897–1980):-

એક બંગાળી ભારતીય સંગીતકાર, સંગીતશાસ્ત્રી, નવલકથાકાર, કવિ અને નિબંધકાર હતા.

ટી.વી. કપાલી શાસ્ત્રી (1886-1953):-

એક પ્રખ્યાત લેખક અને સંસ્કૃત વિદ્વાન હતા. તેઓ ઈ. સ. 1929માં શ્રી અરબિંદો આશ્રમમાં જોડાયા અને ચાર ભાષાઓમાં પુસ્તકો અને લેખો લખ્યા, ખાસ કરીને શ્રી અરબિંદોના વૈદિક અર્થઘટનની શોધ કરી.

સતપ્રેમ (1923–2007):-

એક ફ્રેન્ચ લેખક અને “ધ મધર” ના એક મહત્વપૂર્ણ શિષ્ય હતા, જેમણે મધર્સ એજન્ડા (1982), શ્રી અરબિંદો અથવા ચેતનાના સાહસ (2000), ઓન ધ વે ટુ સુપરમેનહૂડ (2002) અને વધુ પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યા હતા.

ઈન્દ્ર સેન (1903–1994):-

શ્રી અરબિંદોના અન્ય શિષ્ય હતા, જેઓ પશ્ચિમમાં ઓછા જાણીતા હોવા છતાં, ઈ. સ. 1940 અને ઈ. સ. 1950નાં દાયકામાં અભિન્ન મનોવિજ્ઞાન અને અભિન્ન ફિલસૂફીને સ્પષ્ટ કરનાર સૌપ્રથમ હતા. ઈ. સ. 1986માં ઈન્ટિગ્રલ સાયકોલોજી શીર્ષક હેઠળ તેમના પેપરોનું સંકલન બહાર આવ્યું.

કે.ડી. સેઠના (1904-2011):-

ભારતીય કવિ, વિદ્વાન, લેખક, સાંસ્કૃતિક વિવેચક અને શ્રી અરબિંદોના શિષ્ય હતા. કેટલાક દાયકાઓ સુધી તેઓ આશ્રમ જર્નલ મધર ઈન્ડિયાના સંપાદક હતા.

માર્ગારેટ વુડ્રો વિલ્સન (નિષ્ઠા) (1886-1944):-

યુએસ પ્રમુખ વુડ્રો વિલ્સનની પુત્રી, તે ઈ. સ.1938માં આશ્રમમાં આવી હતી અને તેના મૃત્યુ સુધી ત્યાં જ રહી હતી. તેણીએ ધ લાઈફ ડિવાઈનની સુધારેલી આવૃત્તિ તૈયાર કરવામાં મદદ કરી.

સાહિત્ય સંપાદન:-

એકત્રિત કૃતિઓની પ્રથમ આવૃત્તિ ઈ. સ.1972માં 30 ગ્રંથોમાં પ્રકાશિત થઈ હતી. શ્રી ઓરોબિંદો જન્મ શતાબ્દી પુસ્તકાલય (SABCL), પોંડિચેરી: શ્રી અરબિંદો આશ્રમ દ્વારા સંગ્રહિત કાર્યોની નવી આવૃત્તિ ઈ. સ. 1995 માં શરૂ કરવામાં આવી હતી. હાલમાં 37 માંથી 36 ગ્રંથો પ્રકાશિત થયા છે.

સંદર્ભ ગ્રંથ:

1. Early Cultural Writings.
2. Collected Poems.
3. Collected Plays and Stories.
4. Karmayogin.
5. Records of Yoga.
6. Vedic and Philological Studies.
7. The Secrets of the Veda.
8. Hymns to the Mystic Fire.
9. Isha Upanishad.
10. Kena and Other Upanishads.
11. Essays on the Gita.
12. The Renaissance of India with a Defence of Indian Culture.
13. The Life Divine.

કામળિયા સંજયકુમાર બાલુભાઈ